

מאלישע בן אבויה לריש לקיש

מים ראשונים: לסיפור המרתק על דמותו של אלישע בן אבויה, יש 'תוספת קטנה', מעין Finale מפתיעה. סוף הסיפור איננו מותו של אלישע בן אבויה ואחריו של ר' מאיר תלמידו הנאמן, אלא הבעת דעה על הסיפור מפרספקטיבה של האמוראים, 2-3 דורות לאחר עיקר הסיפור.

מסכת חגיגה דף יד ע"ב - טו ע"ב - בשוך הסערה

כי נח נפשיה דאחר, אמרו: ¹ לא נדון אותו, ולא יבוא לעולם הבא. ² לא נדון אותו - משום שעסק בתורה, ולא יבוא לעולם הבא - משום שחטא. אמר רבי מאיר: מוטב שידונו אותו ויבוא לעולם הבא. מתי אמות וְאֶעֱלָה עִשָן מקברו. ³

כאשר נפטר רבי מאיר עלה עשן מקברו של אחר. אמר רבי יוחנן: גבורה היא לשרוף את רבו? אחד היה בינינו ולא יכולנו להצילו?! אם נחזיק אותו ביד - מי יוציאו מידינו, מי? אמר: מתי אמות ואכבה עשן מקברו! כאשר נפטר רבי יוחנן - פסק העשן מקברו של אחר. פתח עליו אותו ספדן: אפילו שומר הפתח לא עמד לפניך, רבינו. ⁴

מסכת בבא מציעא דף פד עמוד א - חזור בר⁵

יום אחד היה ר' יוחנן שוחה בירדן. ראה אותו ריש לקיש וקפץ לירדן אחריו.. אמר ליה: ⁶ כוחך לתורה (חילך לאורייתא! - אמר לו: יופיך לנשים (שופרך לנשי)! - אמר לו: **אי הדרת בך** (אם תחזור בך) - אתן לך את אחותי שיפה ממני. קיבל עליו. ⁷ רצה לחזור להביא את בגדיו - ולא יכול היה לחזור. למדו מקרא ומשנה ועשה אותו אדם גדול. ⁸

יומא חד הוּו מפלגי בי מדרשא (נחלקו בבית המדרש): הסייף והסכין והפגיון והרומח ומגל יד ומגל קציר מאימתי מקבלין טומאה - משעת גמר מלאכתן, ומאימתי גמר מלאכתן? רבי יוחנן אומר: משיצרפם בכבשן, ריש לקיש אמר: משיצחצחן במים. - אמר ליה: לסטאה בלסטיותיה ידע! ⁹ - אמר ליה: **ומאי אהנת לי? התם רבי קרו לי, הכא רבי קרו לי.** אמר ליה: אהנאי לך דאקרבינך תחת כנפי השכינה.

¹ בבית דין של מעלה.

² לא ירד לגיהנום ולא יכנס לעולם הבא (לגן העדן).

³ בסיפור בנוסח הירושלמי (חגיגה פרק ב הלכה א) עולה עשן מקברו של אלישע בן אבויה, מיד לאחר שנקבר, ור' מאיר מבקש לכבות אותו. ראו שם הקטע הבא: "משקברו אותו ירדה האש מן השמים ושרפה את קברו. באו ואמרו לר' מאיר: קבר רבך נשרף. יצא לראות ומצאו עולה באש. מה עשה? לקח טליתו ופרש עליו וכו'". אבל בתלמוד הבבלי הגישה בדיוק הפוכה, ר' מאיר מבקש שיעלה עשן ותצא אש מקברו של אלישע, היינו שיקבל עונשו למספר חודשים בגיהנום וייכנס אח"כ לעולם הבא. העיקר שלא ישאר במצבו הנוכחי ב"כף הקלע".

⁴ למשמע הסיפור על אלישע בן אבויה, קם ר' יוחנן, ומזדעק: ככה נוהגים בתלמיד חכם שסרח? מעלים אש מקברו? איפה כל חבורת תלמידי החכמים עמיתו של אלישע בן אבויה? מדוע ר' מאיר לבד במערכה? אילו היה קורה דבר כזה אצלנו, אומר ר' יוחנן, היינו מחזיקים חזק בידו של אלישע, בחייו ובמותו, ומי היה מוציא אותו מידינו?! נראה שיש כאן ביקורת קשה על הסיפור של אלישע בן אבויה בו לא נוכחים חכמי הדור (ר' עקיבא וחבריו ותלמידיו) מלבד רבי מאיר. לא בכדי מושמת בקורת זו בפיו של ר' יוחנן בן נפחא מגדול אמוראי ארץ ישראל בדור האמוראים השני. האם היה מקרה של תלמיד חכם ששנה ופרש בימיו של ר' יוחנן, ור' יוחנן החזיר אותו? האם ביקורתו של ר' יוחנן על דור התנאים היא 'כללית', או שהיא באה "בידיים נקיות" לאחר שר' יוחנן התנסה במקרה דומה, אחז בידיו של מי שאחז ולא נתן לו ליפול? אם כן, מי זה יכול להיות?

⁵ בתרגום הסיפור להלן - מפגש ר' יוחנן וריש לקיש בירדן - נעזרנו בפירוש שטיינזלץ אך האחריות היא כולה שלנו. מומלץ מאד לעיין במקור.

⁶ ר' יוחנן לריש לקיש.

⁷ ריש לקיש.

⁸ עד כאן הסיפור הקלאסי של המפגש בירדן בין ר' יוחנן וריש לקיש שבעקבותיו נכנס ריש לקיש בראש מורם אל בית המדרש, קיים את "חיליך לאורייתא", היה לחברותא של ר' יוחנן, והעשיר את עולם התורה במאות אם לא אלפי, אמרותיו ופסקיו בהלכה ובאגדה. אך עדיין, קריאת ר' יוחנן והבטחתו "אי הדרת בך" צריכה עיון. לחזור מאיפה מציע ר' יוחנן לריש לקיש (ומבטיח לו את אחותו)? מעולם השוד והליסטים, או שמא יש כאן חזרה עמוקה יותר? איפה היה ריש לקיש לפני שהיה ראש לשודדים?

⁹ ליסטים מבין בענייני ליסטות ויודע שהחרב המשובחת היא זו שמיד לאחר צירופה באש היא מוטבלת במים קרים! נראה שכאן ר' יוחנן עובר על איסור חמור של אונאת הגר ובעלי תשובה, ראו גמרא בבא מציעא נח ב: "אונאת דברים. כיצד? אם היה בעל תשובה אל יאמר לו זכור מעשיך הראשונים, אם היה בן גרים אל יאמר לו זכור מעשה אבותיך". זה ר' יוחנן לטוב ולמוטב. ראו הדף ר' יוחנן קפדן היה. ראו עוד המעשה בירושלמי תרומות פרק ח הלכה ד, שכאשר ר' יוחנן נשדד יום אחד בדרך לבית המדרש והתקשה להתרכז בלימוד, שואל אותו ריש לקיש מה אירע לו והוא מספר שבדרך לבית המדרש שדדו אותו ליסטים ולקחו את כיס המעות שלו. ריש לקיש חוזר ושואל היכן אירע השוד והוא ממנהר לשם "סוגר עניין" במהירות עם השודדים ומחזיר לר' יוחנן את כל הכסף ששדדו ממנו. ראו שם הביטוי "כל האיברים תלוין בלב והלב תלוי בכיס". ראו שם גם המעשה עם רבי אימי שנתפס ע"י זלנים פְּסִיפְסִיפָה וריש לקיש מציל אותו מידם. מסתבר שהליסטים לשעבר עדיין "בלסטיותה ידע", ובשעת הצורך נעזרים החכמים בעברו של ריש לקיש

...

רש"י מסכת בבא מציעא דף פד עמוד א - רבי קרו לי

רבן של לסטים וראש להן הייתי.¹⁰

תוספות מסכת בבא מציעא דף פד עמוד א – חזור למה שכבר היית בעבר

אי הדרת בך כו' - מכאן אמר רבינו תם דריש לקיש מתחילה ידע הרבה, אלא שפרק עול תורה ונעשה עם הארץ ועסק בלסטיות. מדקאמר "אי הדרת בך" משמע להיות כבתחילה ולא תפרוק עול תורה מעליך. וקאמר נמי "מאי אהנית לי, התם קרו לי רבי", כלומר מעיקרא נמי הוה קרו לי רבי אלא ששכחתי. ומה שפירש בקונטרס¹¹: רבי היינו רבו של לסטים, ... והיינו דאמרין בפרק כל כתבי (שבת דף קיט): "אמר לו ריש לקיש לרבי יהודה נשיאה: כך מקובלני מאבותי ואמרי לה מאבותיך: כל עיר שאין בה תינוקות של בית רבן – מחריבים אותה וכו'", משמע שקודם שלימדו רבי יוחנן למד מאחרים.¹²

מסכת תענית דף כא עמוד א – אילפא ור' יוחנן

אילפא ורבי יוחנן הוו גרסי באורייתא, דחיקא להו מילתא טובא, אמרי: ניקום וניזיל וניעבד עיסקא, ונקיים בנפשין "אפס כי לא יהיה בך אביון".¹³ הלכו וישבו תחת כותל רעוע והיו אוכלים פת. באו שני מלאכי השרת, שמע רבי יוחנן שאמר אחד לחברו: נשליך עליהם כותל זה, לפי שמניחין חיי עולם הבא ועוסקין בחיי שעה! אמר לו (המלאך האחר): הנח להם, משום שיש ביניהם אחד שהשעה עומדת לו.¹⁴ רבי יוחנן שמע, אילפא לא שמע. אמר לו רבי יוחנן לאילפא: האם שמע מר מידי? - אמר לו: לא. אמר (רבי יוחנן בלבד): מכך ששמעתי אני ואילפא לא שמע, שמע מינה לדידי קיימת לי השעה. אמר לו רבי יוחנן: אחזור ואקיים בעצמי "כי לא יחדל אביון מקרב הארץ". רבי יוחנן חזר, אילפא לא חזר.¹⁵

מחלקי המים

¹⁰ עד שאנו תמהים לגבי "אי הדרת בך" מה משמעותו, הנה ביטוי נוסף, תשובת ריש לקיש לר' יוחנן - אולי פתרונו של זה יסייע לזה. אחרי שפגע בו באמירה הקשה "לסטאה בלסטיותה ידע", מטיח ריש לקיש כנגד ר' יוחנן: "ומאי אהנת לי? התם רבי קרו לי, הכא רבי קרו לי" - תרגום חופשי: ומה הנאה גרמת לי? שם קראו לי רבי וכאן קוראים לי רבי! שם הייתי ראש וכאן אני לראש, אז מה הועלת לי? לא נתעמק יתר על המידה בפשר דברים קשים אלה - האמנם התחרט ריש לקיש על חזרתו לעולם התורה? האם ביקש להטיח ברבי יוחנן: לאיזה עולם הכנסת אותי?! אם כך מתבטא מי שעומד בראש המפעל (אתה), מה שווה המפעל כולו? ואולי כדאי לא לחפור ולחקור בדברים שנאמרו בלהט יצרים (ראו הדף שועל עקרב, שרף וגחלי אש) ועדיף לחזור לקשר עם הביטוי: אי הדרת בך. עפ"י רש"י "שם קראו לי רבי" הכוונה לתקופה שריש לקיש היה שודד ואי לכך "החזרה" שרבי יוחנן מבקש להחזיר את ריש לקיש, היא מחייו כלסטים ושודד דרכים לעולם התורה - חזרה מדרכו הנוכחית של ריש לקיש. ואין קשר מובהק עם המקרה של אלישע בן אבויה ועם ביקורת ר' יוחנן הנ"ל על דור התנאים. ראו הערה 5 לעיל. סיוע לשיטת רש"י אפשר למצוא בפרקי דרבי אליעזר פרק מב שמתאר בתמצית את כל סיפור ריש לקיש כך: "בן עזאי אומר: תדע לך כח התשובה, בוא וראה מר' שמעון בן לקיש שהיה הוא ושני ריעיו בהרים גוזלין וחומסין כל אשר יעבור עליהם בדרך. מה עשה ר' שמעון? הניח לשני ריעיו שודדין בהרים ושב לאלהי אבותיו בכל לבו בצום ובתפלה. והיה משכים ומעריב לבית הכנסת לפני הקב"ה והיה עוסק בתורה כל ימיו ובמתנות עניים ולא שב על מעשיו הרעים עוד, ונתרצית תשובתו". אין שום התייחסות לתקופה שלפני כנופית השודדים.

¹¹ רש"י.

¹² כך גם בחידושי ריטב"א בבא מציעא פד ע"א: "מעיקרא רבי קרו לי. פירש רש"י: רבן של לסטים, ולא נהירא. והנכון כדפירש רבנו תם כי קודם שנעשה לסטים למד והיה חכם אלא שפירש. והיינו דאמר לו ר' יוחנן אי הדרת בך כלומר למה שהיית בתחילה. ואשכחן במסכת שבת: אמר לו ריש לקיש לר' יהודה נשיאה: כך מקובלני מאבותי, אלמא מקובל היה מאבותי תורה". הנה לנו אסמכתא משני פרשנים ראשונים: רבנו תם וריטב"א שבחייו של ריש לקיש היו שלוש תקופות, לא שתיים: תלמיד חכם - שודד ולסטים - ושוב תלמיד חכם. עם קצת דמיון ודיון לכך זכות של ר' יוחנן, נאמר שכל אותם שנים בהם פרש ריש לקיש ונעשה מנהיג חבורת שודדים, שמר ר' יוחנן על קשר עם ריש לקיש וניסה כל העת להחזירו אל בית המדרש. "אי הדרת בך" לעולם שאתה מכיר, אומר ר' יוחנן לריש לקיש. אולי גם המפגש בירדן לא היה מקרי, אלא אחד מיני רבים בהם החזיק ר' יוחנן בידו של ריש לקיש ולא נתן לו ליפול סופית. בשיטה זו, זעקתו של ר' יוחנן על אי החזקת ידיים של עמיתו של אלישע בן אבויה, נאמרה בלב כואב ובא בידיים נקיות של מי שהתנסה במקרה דומה בחייו ולא ויתר.

¹³ נתרגם: אילפא ור' יוחנן היו לומדים תורה. דחקה להם השעה (שהיו חסרי כל). אמרו: הבה נעמוד (מלימוד התורה) ונלך ונעשה איזה שהוא עסק ונקיים בעצמנו מה שנאמר: "אפס כי לא יחדל בך אביון". תרגום הגמרא זו לעברית בעזרת שטיינזלץ (על אחריותו).

¹⁴ היינו שמזלו עתיד להשתנות ושהזמן פועל לטובתו (עתידו יציל אותו). ראו ביטוי דומה "שהשעה משחקת לך".

¹⁵ מסתבר שר' יוחנן היה חברותא לפני ריש לקיש - אילפא, שפרש גם הוא, אם כי לא לעולם של פשע אלא לעולם של פרנסה ודרך ארץ. האם לפרישה זו הייתה גם השפעה על היחס לריש לקיש? די לאבד חברותא אחד! באיבוד של החברותא השנייה היא ריש לקיש, אבד גם ר' יוחנן עצמו. ראו הסוף הטרגי של שניהם אחרי העלבון הקשה "לסטים בלסטיותה ידע". ראו בגמרא בבא מציעא הנ"ל: "חלש דעתיה דרבי יוחנן, חלש ריש לקיש ... נח נפשיה דרבי שמעון בן לקיש, והוה קא מצטער רבי יוחנן בתריה טובא. ... הוה קא אזיל וקרע מאניה, וקא בכי ואמר: היכא את בר לקישא, היכא את בר לקישא, והוה קא צוח עד דשך דעתיה [מיניה]. בעו רבנן רחמי עליה ונח נפשיה". גם בדורו של ר' יוחנן, הרימו חכמים ידיום ולא הצליחו להציל אותו ואת ריש לקיש, להרגיע ולהשקיט את האש שאחזה בספסלי בית המדרש ... אז מה נעשה עם הביקורת של ר' יוחנן על דורו של אלישע בן אבויה?